

Мирјана Бојуновић, асистент
Универзитет у Бањој Луци
Правни факултет

ПРОБЛЕМИ КАУЗАЛИТЕТА У АКВИЛИЈАНСКОЈ КАЗУИСТИЦИ

Сажетак: Римски правници су схватили узрочност на себи својствен начин без извођења асистрактних дефиниција и генерализација, већ је постојање односно непостојање узрочне везе установљавано *ad hoc*. Они нису утврђивали постојање узрочно-последичног односа између радње штејника и штејне последнице већ је каузални нексус (узрочна веза) морао да постоји између кривице (*culpa*) штејника и штејне последнице. Првобитно је било неопходно да узрочна веза буде директна, непосредна, нанијета активним дјеловањем тијела на тијело (*datum corpori corpore datum*). Временом јакво уско схватање узрочне везе је превазиђено и уважавана је и посредна веза ако је постојала између радње извршења која сад може бити и пасивног карактера, и штејне последнице. Казуистика аквилијанске одговорности је веома боља случајевима у којима је тишање узрочне везе проблематично. Међутим, за рјешавање појединачних случајева у пракси нису била довољна ова елементарна правила већ су јединствене животице ситуације намеале попребу за комплекснијим разматрањем узрочне везе.

Кључне речи: узрочна веза, Јулијан, Целз, *actio in factum*, Аквилијев закон, симулиано штејно дјеловање, *causa superveniens*.

1. Увод

Еволуција узрочне везе се одвијала постепено.¹ Од првобитне директне, физичке везе постепено долази до уважавања и посредне везе,

¹ Уопште о узрочности у праву види Herbert Lionel Adolphus Hart and Tony Honore, *Causation in the Law*, London, 1959.

у којој се губи физички континуитет између активног субјекта и пасивног објекта.² Губитак физичког континуитета покреће низ питања о постојању довољног конекситета између радње која сад може бити и пропуштање, односно нечињење и штетне посљедице. Ланац узрочности (chain of causation) може бити прекинут на основу радње трећег лица (novus actus interveniens) и на основу сваког надлазећег догађаја (nova causa interveniens) гдје се те чињенице квалификују као интервентни фактори који мијењају положај страна у узрочном односу.³ Такође, случајеви штетног дјеловања од стране више саизвршилаца, који могу дјеловати симултано или сукцесивно, производе недоумице у идентификовању штетне радње и аквилијански одговорног штетника. Уколико постоји више истовремених штетних дјеловања, потребно је разлучити који узрок је доминантан односно превалирајући (überholender Kausalität)⁴ за настанак штете а који је субординарног карактера. Штетник чије је штетно дјеловање доминантно ће бити одговоран директно по тужби из Аквилијевог закона, а онај штетник чије је дјеловање акцесорно ће бити одговоран по тужби на основу чињеничног стања (actio in factum).⁵ Такође, у случајевима у којима се чињенично стање није подударало са законском регулацијом, претори су дозвољавали употребу додатних, тзв. суплементарних правних средстава као што су actiones utiles, actiones in factum и actiones ad exemplum legis Aquilae. Ова правна средства претор је дозвољавао на основу свог империјума у оквиру правосудне надлежности, користећи дискрециона овлашћења која су му повјерена у тој области. Дозвољавање, односно ускраћивање ових правних средстава није у едикту предвиђено, већ је претор на основу дискреционе власти доносио одлуке од случаја до случаја (ad hoc). Релативно нејасна остаје употреба ових тужби јер не постоји нека јасна закономјерност у њиховој употреби. У идентичним ситуацијама, правници из различитих правних раздобља су сугерисали употребу различитих тужби, што је доводило до додатне конфузије у схватању обима аквилијанске заштите.

² Гај у Институцијама наводи, а Јустинијан такође преузима његово мишљење да аквилијанска одговорност постоји само онда када штетник нанесе штету својим тијелом (corpore suo damnum dedit).

³ Reinhard Zimmermann, *The Law of Obligations, Roman Foundations of Civilian Tradition*, Oxford, 1996., 990.

⁴ Hans Ankum, *Das Problem der "überholenden Kausalität" bei der Anwendung der lex Aquilia im klassischen römischen Recht, De iustitia et iure*, in *Festgabe v. Lübtow*, Berlin, 1980., 325.- 358.

⁵ D. 9.2.11.2.

2. Проблем каузалитета код штете настале на основу психолошког подстицаја

Римски правници разликују ситуације када се штета наноси директним физичким дјеловањем штетника (*suis manibus*) и ситуацију када штетно лице ствара такве околности да је настанак штетне посљедице неизбјежан али сам штетну посљедицу не наноси (*mortis causa praestare*).⁶ Управо такве ситуације, у којима узрочна нит није сасвим извјесна, доводе до проблематичних ситуација. Ако лице А да лицу Б лијек и лице Б умре⁷ као посљедица конзумирања лијека, намеће се неколико питања која је и Лабен себи постављао својевремено и разликовао ситуације када је лице А својим рукама дало лицу Б лијек да попије али је тај лијек имао дејство отрова (*occidere*) и ситуацију када је лице А само утицало на лице Б да попије лијек било у виду сугестије или стручне препоруке (*mortis causam praestare*).⁸ У ситуацији када је жртва попила лијек из штетникових руку јасно је да је настанак штетне посљедице ипак детерминисан вољом лица А што римски правници признају за чињеницу и сматрају лице А у потпуности аквилијански одговорним (*item si obstetrix medicamentum dederit et inde mulier perierit, Labeo distinguit, ut, si quidem suis manibus supposuit, videatur occidisse: sin vero dedit, ut sibi mulier offerret, in factum actionem dandam, quae sententia vera est: magis enim causam mortis praestitit quam occidit*). Улпијан даље наводи да је сасвим извјесно да постоји аквилијанска одговорност уколико лице А силом или интензивним психичким убјеђивањем да лијек лицу Б, било да му лијек да кроз уста, путем инјекције или утрљавањем у кожу (*si quis per vim vel suasum medicamentum alicui infundit vel ore vel clystere vel si eum unxit malo veneno, lege Aquilia eum teneri, quemadmodum obstetrix supponens tenetur*). У случају у коме је лице А само утицало на лице Б да оно узме отров као лијек, без директне физичке везе и са лавним психолошким наговором, не развија се довољно чврст ланац узрочности (*chain of causation*)⁹ између понашања лица А и штетне посљедице коју трпи лице Б. Посљедица таквог чињеничног стања је и примјена преторске тужбе *in factum*.

Да су Римљани разумјевали и одговорност на основу налога односно овлашћења лица у чијој власти су били штетници, говори и Јаволенов став

⁶ Види још о Dieter Nörr, *Causa Mortis*, Munich, 1986.; Alan Watson, *The Law of Obligations in the later Roman Republic*, London, 1964.; Peter Birks, *Doing and causing to be done*, *The Roman Law Tradition*, London, 1994., 31-41.; Bruce W. Frier, *Prototypical Causation in Roman Law*, 34 *Loyola Law Review* 485., New Orleans, 1988.- 1989., 487.- 488.

⁷ D.9.2.9.

⁸ D. 9.2.7.6.

⁹ Reinhard Zimmermann, *op. cit.*, 998.-997.

да слободан човјек није аквилијански одговоран ако је поступао по налогу лица према коме је био у односу зависности и потчињености (*si modo ius imperandi habuit*). Уколико тај однос није постојао а штетник је поступао по инструкцијама трећег лица, онда се не ослобађа аквилијанске одговорности (*liber homo si iussu alterius manu iniuriam dedit, actio legis Aquiliae cum eo est qui iussit, si modo ius imperandi habuit: quod si non habuit, cum eo agendum est qui fecit*).¹⁰

D. 21.1.43.2. Paul, libro primo ad edictum aedilium curulium

Qui persuasu alterius a domino recessit, fugitivus est, licet id non fuerit facturus citra consilium eius qui persuasit.

Д. 21.1.43.2. Паул, из прве књиге о курулском едикту

Кога други убиједи да побјегне од господара, сматраће се да му је то у природи, иако он то не би учинио да није било савјета друге особе.

Иако се овај случај расправља у оквиру одговорности продавца за мане ствари, у овом случају постоји и деликтни аспект одговорности који се односи на лице које подстакне другога на лоше понашање. Између подстрекача и лица које изврши штетну радњу, у овом случају роба који без манумисије напусти свог господара и тиме постаје *fugitivus*, не постоји физичка узрочна веза већ је у питању психолошки подстицај у облику наговарања, убјеђивања, стављања у изглед лошег положаја који је принуђен да трпи. За римске правнике каузалитет у овом случају није споран. Они априорно прихватају постојање узрочно-последичног односа између давања савјета о бјегу од господара или у случајевима наговарања на предузимање опасних активности (силазак у бунар или пењање на дрво).¹¹ Несумњиво је у питању аквилијанска одговорност без обзира што се овдје може легитимно користити и *actio de servo cogupto*, јер се ради о наношењу штете власнику ствари, не у оквиру описаних законских радњи (*gumperge, urege, cogumperge*) већ путем индиректног штетног дјеловања кроз психолошки подстицај. Психолошки подстицај је свакако изван обима значења штетних глагола који описују радњу извршења овог цивилног деликта и стога проблематизују питање узрочне везе у конкретном случају.

Интересантан је и случај у коме Улпијан наводи Прокулове и Јулијаново мишљење за одговорност лица које надражи пса и он уједе друго лице.¹² Прокул сматра аквилијанским одговорним лице које није држало пса на узици нити је имало пса у власти (*quamvis eum non tenuit*) али је иритирало пса да је он ујео друго лице (*eo, qui canem irritaverat et effecerat, ut alium morderet*). Јулијан се не слаже и тврди да одговоран за пса и његово

¹⁰ D. 9.2.37.

¹¹ Inst. IV.3.16.

¹² D. 9.2.11.5

штетно понашање може бити само онај ко пса држи на узици, а ако пас тада начини штету, одговоран биће његов господар (*sed Iulianus eum demum Aquilia teneri ait, qui tenuit et effecit ut aliquem morderet*). Ако пас није био на узици, одговараће по тужби на основу чињеничног стања.

Мекормак¹³ тврди а и уопште романистика прихвата да Римљани нису размишљали у категоријама узрочности већ су удаљеност између штетне радње и посљедице разматрали због примјењивости правних лијекова. Прагматичан правни дух Римљана није дозвољавао посезање за директном аквилијанском тужбом ако би долазило до широког тумачења законских ријечи. Тек модерна романистика наводи узрочну везу као један од неопходних услова за постојање аквилијанске одговорности. Иако суптилне анализе и дистинкције које су класични правници правили у расправљању аквилијанске узрочности, губе на значају увођењем екстраординарног судског поступка, оне су преузете у Дигесте и тако сачуване за будуће нараштаје. Због чега је Јустинијан одлучио да се ове расправе класичних правника сачувају иако оправданост њиховог уношења у Дигесте није постојала у том тренутку? Као аргумент се може прихватити велико поштовање самог Јустинијана а и чланова његове комисије према раду и дјелу класичних правника, па и према самом Аквилијевом закону којем су посветили педесетседам фрагмената у другом титулусу Дигеста.

3. Проблем каузалитета код штете настале дјеловањем више штетника¹⁴

D. 9.2.11.1. Ulpianus, libro XVIII ad edictum

Si alius tenuit, alius interemit, is qui tenuit, quasi causam mortis praebuit, in factum actione tenetur.

Д. 9.2.11.1. Улпијан, из осамнаесте књиге о едикту

Када једно лице држи роба а други га убије, лице које је држало роба је одговорно по тужби на основу чињеничног стања јер је допринио убиству.

Овај фрагмент илуструје ситуацију када на штетној страни дјелује више особа али њихов допринос настанку штетне посљедице није једнаког обима. Заправо, процјењивање њиховог штетног доприноса се врши у складу са схватањем да сваки посредан допринос настанку штете не може бити довољан за аквилијанску одговорност. Стога, лице које није директно нанијело штету би било изузето од аквилијанске одговорности, што није

¹³ Geoffrey MacCormack, *Aquilian Studies*, 41, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 1, 1975., 9-12. Такође Hans Ankum, *op. cit.*, 326.

¹⁴ Проблемом проблематичне узрочне везе се бави и Хаусманингер који дјеловање више штетника издваја у посебну цијелину „spezielle Kausalitätsprobleme“, Herbert Hausmaninger, *Das Schadenersatzrecht der lex Aquilia*, Wien, 1990., 17.

било у складу са основним римским правним постулатима правичности (*aequitas*) и добре вјере (*bona fides*). С тим у вези се развија концепт аналогних правних средстава које претор ставља на располагање странкама када њихова активна легитимација и није сасвим извјесна. Ситуација се додатно компликује када се на штетној страни појави више извршилаца, тј. саизвршилаца који могу дјеловати сукцесивно или симултано.

D. 9.2.11.2. *Ulpianus, libro XVIII ad edictum*

Sed si plures servum percusserint, utrum omnes quasi occiderint teneantur, videamus. Et si quidem apparet cuius ictu perierit, ille quasi occiderit tenetur: quod si non apparet, omnes quasi occiderint teneri Iulianus ait, et si cum uno agatur, ceteri non liberantur: nam ex lege Aquilia quod alius praestitit, alium non relevat, cum sit poena.

Д. 9.2.11.2. Улпијан, из осамнесте књиге о едикту

Али када неколико особа убије роба, да ли ће се сви сматрати одговорним као да су га сви убили? Ако је познато на основу чијег ударца је умро, то лице ће се држати одговорним за његову смрт, али ако није познато ко је задао смртоносни ударац, Јулијан каже да ће се сви сматрати одговорним за његову смрт. Ако се тужба упути само једном лицу, не значи да ће остали бити ослобођени одговорности, јер по Аквилијевом закону, одговорност једног лица не ослобађа остале одговорности, што говори да је аквилијанска тужба пеналног карактера.

У наведеном фрагменту се ради о симултаном дјеловању штетника у процесу настајања штетне посљедице, у конкретном случају смрти роба. Ако се један ударац разликовао од осталих по снази, прецизности ударца и мјесту које је погодио, онда се може то лице сматрати искључиво одговорним за смрт роба. Уколико су сви ударци били једнаког интензитета и наоношени су истовремено или у краћим временским размацима, онда су сви штетници једнако одговорни. С обзиром да је у питању деликтна одговорност, њихова одговорност се кумулативно прибраја, тј. сваки од штетника је дужан да накнади штету у пуном износу. Ситуације у којима више лица симултано наноси штету на једној ствари су проблематичне у аспекту одређивања одговорности. Да ли су та лица дјеловала у име трећег (*in alieno nomine*) или су дјеловала организовано ради свјесног и намјерног доношења штете, не може се закључити на основу саме радње извршења деликта, већ захтјева једно шире сагледавање чињеничног стања. У овом случају проблематично је иако се прихвати да је један издвојени ударац био леталан (*ictus certum esse moritur*) а занемари се дјеловање осталих који нису били пресудни за настајање смртне посљедице али су свакако у садејству са главним узроком (*causa principalis*) допринијели коначном смртном исходу. На дискусију о превалентном и супсидијарном узроку надовезује се

слиједећи случај у којем Целз тврди да лице које зада смртоносни ударац од којег ће роб евентуално умријети неће бити одговорно уколико је након њега дјеловао штетник од чијег ударца је роб издахнуо.

D. 9.2.11.3. Ulpianus, libro XVIII ad edictum

Celsus scribit, si alius mortifero vulnere percusserit, alius postea exanimaverit, priorem quidem non teneri quasi occiderit, sed quasi vulneraverit, quia ex alio vulnere periit, posteriorem teneri, quia occidit. Quod et Marcello videtur et est probabilius.

Д. 9.2.11.3. Улпијан, из тринаесте књиге о едикту

Целз каже да ако неко нанесе робу смртну повреду, али други га накнадно повриједи и роб умре, штетник који је први дјеловао неће бити одговоран за убиство роба већ само за повреду роба, јер је роб умро од повреде нанешене од другог штетника. Други штетник ће бити одговоран за убиство роба, тако је сматрао Марцел, а тако је и праведно.

У овој конкретној ситуацији, за разлику од претходне гдје је постојало више узрочника, постоје само два лица која узастопно, један за другим наносе штету истој жртви. У том случају накнадни ударац (*causa superveniens*) поништава дејство првог ударца (*causa antecedens*). Овакво резонување узрочне везе није било могуће у ситуацији гдје више лица симултано дјелује, па чак и у случају сукцесивног дјеловања, јер би било немогуће одредити који ударци су у временској сукцесији. Такође, правници из класичног периода су одлучили да лица која баце греду на туђег роба и убију га одговорни су у једнакој мјери.¹⁵ Иако ниједан појединачно не би могао помјерити греду, и овдје по модерној правној терминологији можемо говорити само о колективној одговорности лица, римски правници сматрају да је свако лице одговорно за смрт роба.

Јулијан сматра другачије у својим Дигестама и његово размимоилажење са Целзом у схватању *causa superveniens* је очигледно.¹⁶ Хаусманингер тврди да је разлог сукоба мишљења ове двојице правника у томе да Јулијан *occidere* оцјењује посредством штетне радње, а Целз посредством последице.¹⁷ Јулијан сматра да су оба лица одговорна, јер одговорност лица које је касније дјеловало неће поништити дејство претходника. Аргумент за овај став се проналази у његовом схватању узрочне везе односно повезивању штетне радње и последице, гдје је по његовом поимању до-

¹⁵ D.9.2.11.4.

¹⁶ Више види о Јулијановом и Целзовом схватању „надолазећег узрока“ у раду Jeroen S. Kortman, *Ab alius ictu(s) : Misconceptions about Julian's view on Causation*, *The Journal of Legal History*, Volume 20, 2, London, 1999., 95-103. Види још Adriaan Johan Boudewijn Sirks *The slave who was slain twice : causality and Lex Aquilia*, *The Legal History Review*, 79, 3-4, London, 2011., 313-351.

¹⁷ Herbert Hausmaninger, *op. cit.* 18.

вољно да је смрт проузрокована на било који начин (*qui mortis causam quolibet modo praebuit*). Штетно дјеловање претходника ће бити допринос настанку фаталног исхода, односно биће сматрано као *causa adiuvans*. *Causa adiuvans* није *causa principalis* али у садејству са другим узроком у значајној мјери доприноси настанку штетне посљедице. Такво схватање заправо говори у прилог постојању подијељене одговорности између два штетника, односно садејству њихових штетних дјеловања. Али ипак општи став римских правника о кумулативној деликтној одговорности спријечава подијелу терета одговорности између два штетника. Јулијаново поимање „надолазећег узрока“ је специфично јер он не сматра да је штетно дјеловање *ex intervallo* било пресудно за смртни исход јер је то већ било извјесно након првобитног штетног дјеловања.

D. 9.2.51. Iulianus, libro LXXXVI Digestorum

pr. Ita vulneratus est servus, ut eo ictu certum esset moriturum: medio deinde tempore heres institutus est et postea ab alio ictus decessit: quaero, an cum utroque de occiso lege Aquilia agi possit. Respondit: occidisse dicitur vulgo quidem, qui mortis causam quolibet modo praebuit: sed lege Aquilia is demum teneri visus est, qui adhibita vi et quasi manu causam mortis praebuisset, tracta videlicet interpretatione vocis a caedendo et a caede. Rursus Aquilia lege teneri existimati sunt non solum qui ita vulnerassent, ut confestim vita privarent, sed etiam hi, quorum ex vulnere certum esset aliquem vita excessurum. Igitur si quis servo mortiferum vulnus inflixerit eundemque alius ex intervallo ita percusserit, ut maturius interficeretur, quam ex priore vulnere moriturus fuerat, statuendum est utrumque eorum lege Aquilia teneri.

Д. 9.2.51. Јулијан, из осадесетшесте књиге Дигесте

Роб је тако тешко рањен да је било сасвим извјесно да ће умријети, али је у међувремену именован за насљедника, а после је умро након ударца нанијетог од другог. Ја питам да ли се аквилијанска тужба може поднијети против оба судионика? Одговор је да је за убиство одговоран онај који је смрт проузроковао на било који начин, али аквилијански је одговоран онај ко је смрт проузроковао силом и сопственим рукама, јер *occidere* потиче *caedere*, *cedes* што значи убити. Па ипак нису одговорни само они који су ранили роба на такав начин да је извјесно да ће умријети већ и они који су му задали рану од које ће касније умријети. Тако да у ситуацији када једно лице смртно рани роба а друго лице нанесе повреду због које ће роб раније умријети, треба сматрати да су обојица одговорна аквилијански.

Лорд Роџер¹⁸ такође објашњава специфичан приступ римских правника по питању узрочне везе, као крајње практичан, јер уколико се тражи не-

¹⁸ Alan Rodger, Killing and causing death in Roman Law, http://www.privatelaw.uct.ac.za/usr/private_law/attachments/Killing%20and%20causing%20death.pdf, 19. април 2013.

сумњив узрок настанка штетне посљедице, у ситуацијама када је више штетника који истовремено или сукцесивно дјелују, доћиће до апсурдне ситуације у којој се сви ослобађају одговорности. Овакво резонување, како и сам Јулијан примјећује може бити проблематично (*contra rationem disputandi*) али несумњиво служи заштити интреса оштећене стране (*pro utilitate communi*).¹⁹ Стога, римски правници крајње прагматично размишљају и једнакомјерно осуђују сваког саучесника, а осуда једног не ослобађа одговорности друге.²⁰ Тако се гарантује сатисфакција оштећеном. Аргумент за овакав став се налази у другом параграфу педесетдругог фрагмента гдје се каже да су обојица једнако крива јер су обојица убила роба, један прије а други касније.²¹ Према томе, Јулијан „надолазећи узрок“ не схвата као допринос настанку фаталног исхода већ као самосталан узрок који је био самодовољан да произведе штетну посљедицу.

Примјер за одступање од општег правила кумулативне одговорности налази се у тридесетдругом фрагменту гдје се у случају када сви робови једног господара почине крађу, Гај сматра да треба одступити од општег правила, јер не би било рационално лишити господара свих његових робова због једне штетне радње (*sed magis visum est idem esse observandum, et merito: cum enim circa furti actionem haec ratio sit, ne ex uno delicto tota familia dominus careat eaque ratio similiter et in actionem damni iniuriae interveniat, sequitur, ut idem debeat aestimari, praesertim cum interdum levior sit haec causa delicti, veluti si culpa et non dolo damnum daretur*).²² Овај изузетак говори о заштити интереса робовласника што је у потпуности у сагласности са временом доношења закона и владајућим социо-економским односима.

Закључак

Већ су римски правници схватили да штетна људска радња и посљедица коју произведе морају бити у одређеном односу. Они ту везу нису теоријски расправљали нити су усвајали специфичну терминологију већ су узрочну везу имплицитно посматрали са осталим условима неопходним за постојање аквилијанске одговорности. Проблематична узрочна веза у аквилијанској казуистици доводи у питање употребу одговарајуће тужбе. Уколико је радња извршења непосредно доводила до *occidere*, односно *urere, frangere, rumpere* тада је дозвољавана директна тужба из Аквилијевог закона. Уколико би се радњом извршења штетника само стварали услови

¹⁹ Benedict Winiger, R. Zimmermann, Helmut Koziol, Bernhard A. Koch, *Essential cases of natural causation*, Digest of European Tort Law, Vienna, New York, 2007.

²⁰ D. 9.2.52.1.

²¹ D. 9.2.52.2.

²² D. 9.2.32.

за настанак штетне посљедица а штета не би и настала, онда је оштећена страна имала на располагању преторске тужбе (*actio utilis*, *actio in factum*) које су се ослањале на аквилијанску тужбу. Тужбе на основу чињеничног стања су се користиле у ситуацијама када штетна радња настаје на основу психолошког потицаја једне стране на штетно понашање друге стране (особа А наговори туђег роба на бијег од господара, наговори га да сиђе у бунар или се попне на дрво, препоручи му да попије отров као лијек). У ситуацијама када дјелује више штетника разликује се сукцесивно и симултано дјеловање односно штетна посљедица може настати на основу надозвучујућег штетног дјеловања више штетника, а ако више лица истовремено дјелује, сасвим је неизвјесно чија штетна радња је била превалирајућа. Римљани су одлучили да у ситуацијама сукцесивног дјеловања, касније дјеловање штетника буде пресудно за настанак штетне посљедице, а код симултаног дјеловања, сви саизвршиоци су једнако криви, односно аквилијански одговорни.

*Mirjana Bogunović, Assistant
University of Banja Luka
Faculty of Law*

Problems of Causation in Aquilian's Casuistry

Abstract: *Roman lawyers interpreted causation in a very specific way, without any abstractions or generalisations, existence or non-existence of causation was established in each particular case (ad hoc). They did not establish the existence of the causation between an act of a tortfeasor and a harmful result, but causation had to exist between the culpa of the tortfeasor and the result. Initially, it was necessary for the causation to be direct, made with active doing body to body (damnum corpori corpore datum). With the time, the narrow understanding of causation was overcome and indirect causation started to be appreciated, while the human behavior could exclusively be omissive. Aquilian's casuistry is very rich with the cases of problematic causation. Meanwhile, these elementary rules for resolving a particular case in practice proved insufficient and incomplete, since unique life circumstances had created a need for a more complex view of causation.*

Key words: *causality, Julianus, Celsus, actio in factum, Lex Aquilia, simultaneously harmful effects, causa superveniens.*